

Dat erfgoed eerst en vooral een (identiteits-)gestuurde constructie is, wordt door de lezing van deze bundel meer dan duidelijk. Tegelijk bekwam mij het gevoel dat er mogelijk wat al te veel nadruk wordt gelegd op dit constructieve element. Is erfgoed niet meer dan alleen een constructie? Het gaat toch ook om reële voorwerpen en gebouwen die uit het verleden zijn overgeleverd? Het is opvallend dat deze gedachte vooral doorklinkt in de bijdragen van twee auteurs die het dichtst bij de praktijk staan: architectuurhistoricus Wim Denslagen, die ook verbonden is aan de Rijksdienst Monumentenzorg en uit dien hoofde betrokken bij allerlei restauratieprojecten, en Reinwardt docent museologie Peter van Mensch. Het is met name Denslagen die stelt dat een eenzijdige aandacht voor het constructieve kan leiden tot een *anything goes* houding, die het verleden bepaald geen recht doet. Alles is dan immers relatief en *in the eye of the beholder*. Als voorbeeld noemt hij de stadsplanning, maar iets dergelijks geldt ook voor het onderwijs, waar de trend lijkt te zijn dat geschiedenis steeds meer verdrongen wordt door erfgoedonderwijs omdat dit beter zou aansluiten bij de belevingswereld van leerlingen. Deze bundel maakt impliciet duidelijk dat een kritische studie van het verleden niet gemist kan worden. Erfgoed is niet de enige lens waardoor naar het verleden gekeken kan worden.

A. van der Zeijden

MIDDELEEUWEN EN NIEUWE GESCHIEDENIS

L. F. Groenendijk, B. B. Roberts, ed., *Losbandige jeugd. Jongeren en moraal in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd* (Verloren: Hilversum, 2004, 117 blz., € 15,-, ISBN 90 6550 793 0).

Dagelijks worden we geconfronteerd met de groeiende problemen die allochtone en autochtone jongeren veroorzaken. Deze laten natuurlijk ook historici niet onberoerd. De interdisciplinaire onderzoeksgroep 'De Nederlandse identiteit als resultante van religie, cultuur en kunst tussen 1400 en 1700', een werkverband aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, hield op 21 juni 2002 een symposium over de opvoeding van jeugdigen in de vroegmoderne tijd. Het onderhavige boek is daarvan de neerslag. Het bevat vijf detailstudies, voorafgegaan door een algemene inleiding. Alle handelen over moralisten en pedagogen die in de vroegmoderne tijd vreesden en waarschuwden voor losbandigheid van de jeugd, die een natuurlijke hang zou hebben naar opstandigheid, seksuele uitpattingen, dronkenschap, lichtzinnigheid en andere vormen van wangedrag. Ter verklaring voor deze angst wijst de inleiding op de vele jaren die verliepen tussen het ogenblik waarop jeugdigen het ouderlijk huis verlieten om onderwijs te genieten en in de leer te gaan en het moment waarop zij in het huwelijk traden en een gezin stichtten. Dit lijkt mij te simpel; het is volgens mij helemaal niet zo duidelijk of de tijdgenoten reageerden op een echt probleem of op een *topos* of hersenspinsel; het boek generaliseert de verspreide symptomen van jeugdige ongebondenheid wel erg snel en lichtvaardig.

De auteurs hebben het thema op heel verschillende wijze uitgewerkt. A. Tervoort bekijkt de methoden die ouders en autoriteiten in de late Middeleeuwen aanbevelen om studenten ver van huis in de gaten te houden, zoals het beknibbelen op de financiële speelruimte, het inschakelen van hoogleraren of bekenden, het inhuren van opvoeders en het inroepen van de universitaire rechtbanken. Ch. Burger laat zien hoe de befaamde theoloog Jean Gerson rond 1400 op de bres stond voor een strenge seksuele opvoeding van de jeugd als voorwaarde voor een hervorming van de kerk. B. Roberts volgt het debat over het roken van tabak in de Republiek omstreeks 1630 aan de hand van moralisten, medici en schilders en poneert dat het gebruik van tabak bij de jeugd bevorderd zou zijn door soldaten en schutters; de studie is rijkelijk speculatief en qua verklaringsmodel ongeloofwaardig. J. Exalto laat zien hoe drie gereformeerde moralisten in de Gouden Eeuw de gereformeerde jeugd via morele instructie vroomheid en deugdzaamheid poogden in te prenten, waarbij een bijzondere rol was weggelegd voor het goede voorbeeld van de ouders. L. F. Groenendijk, tenslotte, zet uiteen hoe de gereformeerde jeugd in de zeventiende en achttiende eeuw door middel van catechese, prediking en de drukpers van stichtelijke voorschriften werd doordrongen.

De lezing van het boek roept gemengde gevoelens op. De inleiding van I. Krausman Ben-Amos biedt een nuttig overzicht van de stand van zaken. De detailstudies voldoen aan wetenschappelijke criteria, maar missen iedere vorm van samenhang en laten de lezer met een gevoel van teleurstelling en gemiste kansen zitten. De laatste bijdrage besluit met de opmerking dat er weinig bekend is over de respons van de jeugd op de stroom stichtelijke vermaningen. De auteur raakt daarmee de kern van het probleem. We weten genoeg over de moraliserende geschriften over de jeugd in het vroegmoderne tijdvak, maar welke houding nam de jeugd ertegenover aan en hoe gedroeg deze zich werkelijk? Kortom: was de jeugd nu wel of niet losgeslagen? Hopelijk zal het volgende symposium van het werkverband deze vraag tot aandachtsveld verheffen en zich dan wat minder op de gereformeerde jeugd concentreren.

Guido de Bruin

D. J. Harreld, *High Germans in the Low Countries. German merchants and commerce in Golden Age Antwerp* (Dissertatie University of Minnesota 2000; The Northern world. North Europe and the Baltic c. 400-1700 AD, peoples, economics and cultures XIV; Leiden, Boston: Brill, 2004, x + 214 blz., € 83,-, ISBN 90 04 14104 9).

Met dit boek over de Hoogduitse handelaars in Antwerpen in de zestiende eeuw lijkt een opvallend hiaat in de geschiedschrijving betreffende de Antwerpse Gouden Eeuw nu eindelijk gesloten. In tegenstelling tot de Engelse, Spaanse, Italiaanse en Portugese naties, die reeds redelijk lang geleden in omvangrijke monografieën bestudeerd werden, is er aan de nochtans bijzonder belangrijke groep Duitse kooplieden-financiers in Antwerpen tot nog toe geen eigen studie gewijd. Donald Harreld ging deze uitdaging aan in het kader van een proefschrift aan de Universiteit van Minnesota onder leiding van James Tracy en was in de voorbije jaren regelmatig te gast in Antwerpse archieven. Hijzelf stelt dan ook in zijn

De auteurs hebben het thema op heel verschillende wijze uitgewerkt. A. Tervoort bekijkt de methoden die ouders en autoriteiten in de late Middeleeuwen aanbevelen om studenten ver van huis in de gaten te houden, zoals het beknibbelen op de financiële speelruimte, het inschakelen van hoogleraren of bekenden, het inhuren van opvoeders en het inroepen van de universitaire rechtbanken. Ch. Burger laat zien hoe de befaamde theoloog Jean Gerson rond 1400 op de bres stond voor een strenge sexuele opvoeding van de jeugd als voorwaarde voor een hervorming van de kerk. B. Roberts volgt het debat over het roken van tabak in de Republiek omstreeks 1630 aan de hand van moralisten, medici en schilders en poneert dat het gebruik van tabak bij de jeugd bevorderd zou zijn door soldaten en schutters; de studie is rijkelijk speculatief en qua verklaringsmodel ongeloofwaardig. J. Exalto laat zien hoe drie gereformeerde moralisten in de Gouden Eeuw de gereformeerde jeugd via morele instructie vroomheid en deugdzaamheid poogden in te prenten, waarbij een bijzondere rol was weggelegd voor het goede voorbeeld van de ouders. L. F. Groenendijk, tenslotte, zet uiteen hoe de gereformeerde jeugd in de zeventiende en achttiende eeuw door middel van catechese, prediking en de drukpers van stichtelijke voorschriften werd doordrongen.

De lezing van het boek roept gemengde gevoelens op. De inleiding van I. Krausman Ben-Amos biedt een nuttig overzicht van de stand van zaken. De detailstudies voldoen aan wetenschappelijke criteria, maar missen iedere vorm van samenhang en laten de lezer met een gevoel van teleurstelling en gemiste kansen zitten. De laatste bijdrage besluit met de opmerking dat er weinig bekend is over de respons van de jeugd op de stroom stichtelijke vermaningen. De auteur raakt daarmee de kern van het probleem. We weten genoeg over de moraliserende geschriften over de jeugd in het vroegmoderne tijdvak, maar welke houding nam de jeugd ertegenover aan en hoe gedroeg deze zich werkelijk? Kortom: was de jeugd nu wel of niet losgeslagen? Hopelijk zal het volgende symposium van het werkverband deze vraag tot aandachtsveld verheffen en zich dan wat minder op de gereformeerde jeugd concentreren.

Guido de Bruin

D. J. Harreld, *High Germans in the Low Countries. German merchants and commerce in Golden Age Antwerp* (Dissertatie University of Minnesota 2000; The Northern world. North Europe and the Baltic c. 400-1700 AD, peoples, economics and cultures XIV; Leiden, Boston: Brill, 2004, x + 214 blz., € 83,-, ISBN 90 04 14104 9).

Met dit boek over de Hoogduitse handelaars in Antwerpen in de zestiende eeuw lijkt een opvallend hiaat in de geschiedschrijving betreffende de Antwerpse Gouden Eeuw nu eindelijk gesloten. In tegenstelling tot de Engelse, Spaanse, Italiaanse en Portugese naties, die reeds redelijk lang geleden in omvangrijke monografieën bestudeerd werden, is er aan de nochtans bijzonder belangrijke groep Duitse kooplieden-financiers in Antwerpen tot nog toe geen eigen studie gewijd. Donald Harreld ging deze uitdaging aan in het kader van een proefschrift aan de Universiteit van Minnesota onder leiding van James Tracy en was in de voorbije jaren regelmatig te gast in Antwerpse archieven. Hijzelf stelt dan ook in zijn